

ДОВГАНІЧ О.Д. ЗАКАРПАТСЬКІ ДОБРОВОЛЬЦІ. НАРИСИ З ІСТОРІЇ ТА БОЙОВОГО ШЛЯХУ.

(Ужгород, госпрозрахунковий відділ
комітету інформації, 1998)

Чим далі відходить від нас подія Другої світової війни, тим рельєфніше уявляємо масштаб небезпеки фашистського поневолення і незмірну цінність великої перемоги над коричневою чумою. Свій внесок у розгром нацистської Німеччини зробило багато народів, великих і малих, що проживали недалеко від кордонів третього рейху і відділених оксанами. Відрадно, що й наші земляки, закарпатці, не стояли осторонь зашеклої сутички, а рішуче боролися проти фашизму, нерідко приносячи своє життя на алтар Перемоги. Про це ми, звичайно, знали, але наші знання були неповними, розрізненими, не систематизованими. І ось ми тримаємо в руках дослідження відомого вченого, доктора історичних наук О.Д.Довганіча "Закарпатські добровольці: Нариси з історії та бойового шляху" (Ужгород, 1998. – 166 с.).

Відразу наголосимо, що згадана праця є результатом багаторічних пошуків дослідника. Адаже коло наукових зацікавлень О.Д.Довганіча охоплює саме подія Другої світової війни. Саме цій проблемі були присвячені його кандидатська і докторська дисертації, низка монографій та сотні статей, а також таке надзвичайно важливе видання, як "Книга Пам'яті України: Закарпатська область" (Ужгород, 1995-1998. - Т. 1-2), серед основних співавторів якої значиться й О.Д.Довганіч. Можемо ще згадати написані у співавторстві монографії "Слідами легенди" (Ужгород, 1971), "Закарпаття в роки війни" (Ужгород, 1990) та написану одноосібно "Роки лихоліття: невідомі сторінки і трагічні долі" (Ужгород, 1995) тощо.

Крім того, акцентуємо увагу читачів на вагомій джерельній базі рецензованої праці. О.Д.Довганіч дуже багато часу провів у військових архівах таких країн, як Російська Федерація (м.Подольськ), Чеська Республіка (м.Прага), Слованька Республіка (м.Трнава) та ін. Працював він тут наполегливо, систематично, скрупульозно, щоб не випустити з поля зору навіть найменший, але цікавий і важливий факт. Використав історик також опубліковані документи і матеріали. І, звичайно, праці своїх попередників,

до яких завжди підходить критично (але здобути колеґ ніколи не применшує, навпаки – відзначає і популяризує).

Монографія О.Д.Довганича має чотири розділи, перші два з них, на нашу думку, є основними. В одному висвітлюється проблема участі закарпатських добровольців в бойових діях Чехословацького армійського корпусу (с.11-70), в другому – в з'єднаннях Червоної армії (с.71-112). Кожний з цих розділів має підрозділи, в яких розкриваються окремі аспекти досліджуваної проблеми.

Як позитивний момент монографії відзначаємо той факт, що історик за висхідну точку свого дослідження взяв не кінець 1942 року, коли в Бузулукі почала формуватися чехословацька військова частина переважно із звільнених з таборів закарпатців, а 1939-1941 роки, коли сотні наших краян нелегально переходили радянський кордон, висловлюючи таким чином протест проти гортійського режиму і прагнення кращого життя. Історик О.Д.Довганич детально висвітлює причини переходу кордону, згадує місця, де це найчастіше відбувалося, звертає увагу на "географію" втікачів, наводить імена окремих провідників, говорить про соціальний статус втікачів і реакцію угорської влади на згадане явище, акцентує увагу на найпоширеніші звинувачення, що висувалися нелегалам і суди над ними, прослідковує подальшу долю окремих закарпатців, що перейшли в СРСР.

На багатому фактичному матеріалі розповідається про нелегальне існування та виснажливу працю наших краян у різних таборах ГУЛАГу. Крім того, досліднику вдалося встановити, що в Бузулук і Джамбул (в останній відправляли жінок і старих, непридатних для військової служби чоловіків) було доставлено 2951 закарпатця (с.28). Ця цифра добре ілюструє як розмах втеч наших земляків в СРСР, так і "справедливість" радянської судової системи. Однак найбільшим здобутком вченого вважаємо те, що він, опрацювавши величезний масив архівного матеріалу, встановив найприроднішу цифру втікачів в Радянській Союз – 7,5 тис. чол. (с.68). Це дуже важливо, бо в науковій та науково-популярній літературі часто називалися великі, нічим не підтвержені цифри 50,80 і навіть 100 тис. втікачів. До речі, О.Д.Довганич згадав у хронологічному порядку всі публікації, в яких піднімалося згадане питання.

Певне місце в рецензованій монографії відведено проблемі пошуку останніх слідів закарпатців, що втекли в СРСР. Дуже добре, що автор дослідження налагодив зв'язки з багатьма колишніми втікачами від угорських порядків або членами їх родин і використав їх спогади при підготовці своєї праці. Побічно він торкається й такого питання як відмова закарпатців служити в угорській армії або дезертирство з її рядів. Автор наводить конкретні цифри які свідчать про досить високу неявку юнаків на призовні пункти в 1942-1943 роках (с.37-38). Звертає увагу вчений і на несподівані випадки переходу закарпатців, що служили в угорському війську, на бік Червоної Армії або партизанів. Дослідник робить правильний висновок про те, що пошуки останніх слідів наших краян, які в роки Другої світової війни опинилися в таборах, полоні, на окремих спецоб'єктах, треба продовжувати.

Дуже важливим у першому розділі є підрозділ "Від Соколова до Праги" (с. 42-61). Саме в ньому висвітлюється бойовий шлях закарпатських добровольців у складі Чехословацького армійського корпусу під командуванням Л.Свободи. Тут знаходимо дані про порядок формування з'єднання, його командувань, кількісний склад формувань, частку в них закарпатців тощо. Значна увага приділена бойовим діям, починаючи від села Соколова, що на Харківщині, і до столиці першої Чехословацької республіки. Вчений показує, як змінювався статус військового формування (від батальйону до корпусу), дає відомості про його структуру, торкається питання взаємодії з радянськими військами. Але найбільше уваги приділяється ролі закарпатців в бойових діях інтернаціонального військового формування. Автор розповідає про мужність і хоробрість земляків, їх героїчні вчинки при визволенні Києва, Правобережної України, участі в Карпатсько-Дукельській операції, вигнанні окупантів із Центральної Словаччини, Моравії тощо.

Про подвиги окремих наших земляків говориться більш детально, так само як і про відзначення їх радянськими і чехословацькими нагородами. Із рецензованої праці читач зможе почерпнути окремі відомості про продовження військової кар'єри окремими закарпатцями, що залишилися після війни служити в армії ЧССР. З їх контингенту найішло

8 генерація, 71 полковник, 121 підполковник, 40 майорів (с.60). Автор також наголошує, що частина закарпатців брала участь у русі Опору та чехословацьких закордонних частинах, які боролися з фашизмом і нагадує, що відомості про них можна знайти в "Книзі Пам'яті України: Закарпатська область".

Після визволення Закарпаття Червоною армією (жовтень 1944 року) багато наших земляків добровільно вступило до її лав. Саме висвітленню їх бойового шляху присвячено другий розділ рецензованого дослідження.

О.Д.Довганіч досить ґрунтовно розповідає про Карпатсько-Ужгородську операцію, здійснену військами 4-го Українського фронту (командуючий генерал-полковник І.О.Петров, начальник штабу генерал-лейтенант Ф.К.Коржевич). У дослідженні містяться дані про сили воюючих сторін перед визволенням краю, оборону "лінії Арнада", довжину фронту, вплив рельєфу на характер розробки військової операції, напрямки наступу Червоної армії, визволення населених пунктів, втрати радянських військ в ході визволення Закарпаття (вересень – жовтень 1944 року), відзначення Ставкою Верховного Головнокомандування окремих частин і з'єднань, що найкраще проявилися в ході проведення Карпатсько-Ужгородської наступальної операції.

Визволення Закарпаття викликало в багатьох наших земляків бажання служити в Червоній Армії і, таким чином, прискорити розгром фашистської Німеччини та її союзників. Однак цей процес відбувався в непростих міжнародних умовах: з одного боку Закарпаття формально залишалося в складі Чехословацької республіки, з другого – в краї створювалися народні комітети (підтримувані радянським командуванням), що відмовлялися визнавати владу Ф.Немеца – уповноваженого емігрантського чехословацького уряду. Крім того, як відомо, 26 листопада 1944 року І з'їзд народних комітетів Закарпатської України прийняв Манифест про возз'єднання краю з Радянською Україною. Новоутворена Народна Рада 17 грудня того ж року прийняла звернення до населення Закарпаття, в якому містився прямий заклик до молоді вступати "в ряди нашої визволительки Червоної армії". І після цього, як зазначає автор, проблеми із вступом закарпатців до лав Червоної армії практично зникли.

О.Д.Довганіч детально опрацював тогочасну крайову пресу, що дає йому можливість стверджувати про різке піднесення патріотичних почуттів у багатьох юнаків і дівчат Закарпаття. У рецензованій праці також розповідається про організацію командуванням фронту пересуваних приймальних пунктів (польових військоматів), їх конкретну діяльність в містах і селах краю. Вчений нагадує, що в армію могли добровільно вступити громадяни української і російської національностей 1920-1926 років народження. Але бували випадки, коли молоді люди приписували собі не тільки роки, але й національність. Опрацювавши потрібні фонди Центрального архіву Міністерства оборони Російської Федерації, О.Д.Довганіч підрахував загальну цифру закарпатців, які протягом листопада-грудня 1944 року добровільно стали червоноармійцями. Вона становить 15299 чоловік (с.78). Проте і в січні-квітні 1945 року наші земляки вливалися в ряди Червоної армії. Однак дослідники не вдалося виявити в архіві всіх наказів, що відносяться до згаданого періоду. Але і виявлене дозволяє стверджувати, що в останні чотири місяці Великої Вітчизняної війни добровольців із Закарпаття було небагато. Вчений підкреслює, що за списками сільських Рад (1975 р.) добровольців Червоної армії від Закарпаття було 13078 чол. (с.111), а кількість добровольців Чехословацького армійського корпусу становила 2574 чол. Однак і ці цифри були далеко неточними. У праці також розповідається про обласну пошукову операцію "Згадаймо всіх поименно" (с.81-91) та її результати.

У рецензованій праці читач знайде корисну інформацію про ставлення чехословацького уряду (місце осідку Лондон) до набору добровольців із Закарпаття в Червону армію. Це ставлення, зрозуміло, було негативним. Але могутність СРСР дозволяла йому не надто звертати увагу на міжнародні угоди і домовленості.

Важливе місце в рецензованій монографії відведено підрозділу, що має назву "В боях з ворогом" (с.91-108). Автор нагадує, що закарпатські добровольці у складі Червоної армії воювали на території Словаччини, південної Польщі та північно-східної Чехії. Вчений називає міста, у визволенні яких вони брали участь; розповідає про їх

мужність, героїзм; наводить дані про втрати наших краян в ході військових операцій, в окремих випадках дає коротеньку інформацію про місце їхнього поховання тощо. У пропонованій книзі читач знайде й інформацію про нагородження окремих наших земляків орденами і медалями СРСР.

У рецензованій монографії історик приводить дані, які свідчать про службу в Червоній армії представників угорської національності (зокрема з Берегівського та Виноградівського округів). І ще один важливий, з нашого погляду, факт. Як зауважує автор, ніколи раніше закарпатські дівчата не брали участі у військових діях. Однак Друга світова війна порушила цю добру традицію. Вчений зібрав максимально важливу на даний момент інформацію про закарпатських дівчат, які добровільно одягнули військову форму. О.Д.Довганич пише: "Таким чином, за архівними даними із Закарпаття в кінці 1944 року – на початку 1945 року вступило в Червону армію 555 дівчат" (с.108). Вони були направлені переважно у військові шпиталі, медсанбати, батальйони зв'язку, тиллові з'єднання тощо. Дослідник подає відомості про дівчат у розрізі населених пунктів з них. На жаль, як вдалося йому встановити, вісімнадцять (а не чотири, як вважалося раніше) наших землячок загинули на війні.

У випадковому підрозділі автор коротко проаналізував дивізійну та армійську пресу 4-го Українського фронту, в якій було вміщено матеріали про закарпатських добровольців. Думається, що ця періодика може стати основою для дослідження проблеми: участь закарпатців у Другій світовій війні (за матеріалами армійської преси).

В окремому розділі рецензованого видання мова йде про увічнення пам'яті полеглих добровольців Закарпаття (с. 113-121). Автор підкреслює, що майже в кожну п'яту сім'ю краю війна принесла свою чорну звістку. Він цілком справедливо дає високу оцінку постанові Народної Ради Закарпатської України від 9 грудня 1944 року про впорядкування могил і увічнення пам'яті воїнів. Цей документ зобов'язував місцеві народні комітети взяти на облік всі могили, впорядкувати їх і занести у Книгу пам'яті, затвердити проекти і виготовити пам'ятники, зробивши на них довговічні надписи із зазначенням прізвищ, дат

народження і загибелі (с.113-114). Далі автор лаконічно розповідає про впорядкування і відкриття 22 липня 1945 року меморіального комплексу на Пагорбі Слави в Ужгороді, наводить дані про кількість похованих тут воїнів.

У рецензованій праці також мова йде про організацію, напрямки і наслідки роботи пошукової операції "Згадаймо всіх поіменно", що проводилася в 1986-1989 роках. За цей період уточнювалися списки воїнів, що загинули при визволенні Закарпаття, та закарпатських добровольців, які загинули в боях за визволення сусідніх держав від фашистських окупантів.

Певну увагу в монографії приділено аналізу діяльності гуртка червоних слідопитів, створеного в 1962 році при Палаці піонерів і школярів. У 1977 році в Ужгороді було створено загін "Пошук", який активно діяв чверть століття і став доброю школою військово-патріотичного, трудового і морального виховання сотень і навіть тисяч юнаків і дівчат Закарпаття. О.Д.Довганич досить детально аналізує конкретні результати пошукової діяльності юних слідопитів, називає активістів цієї справи. Він пише: "Червоні слідопити розшукали понад 380 сімей полеглих героїв, які понад 30 років не знали про долю сина, батька, чоловіка, брата. Вони одержали майже 17 тисяч листів від ветеранів війни, від рідних і друзів загиблих" (с.117). Вищенаведені цифри добре ілюструють здобутки "Пошуку". Мабуть, що справу треба продовжити і в умовах незалежної Української держави.

Вчений не тільки відзначає здобутки місцевої влади і громадськості у вирішенні проблеми увічнення пам'яті полеглих, але й звертає увагу на вирішенні питання. Він з гнівом пише, що в багатьох селах і містах на обелісках не викарбовано імена всіх воїнів, підпільників і партизанів. Це зауваження стосується навіть міст обласного підпорядкування – Ужгорода, Мукачеве і Хуста. Автор підкреслює, що згадані недоліки можна легко виправити, бо всі необхідні матеріали є в "Книзі Пам'яті України: Закарпатська область". Тут потрібна лише добра воля. І ще одне. Дослідник нагадує, що ще в 1991 році було вирішено спорудити на Торунському перевалі обеліск в пам'ять репресованих земляків, що не повернулися із сталінських таборів. Однак й досі нічого в цьому напрямку не зроблено. Познайомившись із змістом

згаданого вище розділу, приходимо до висновку, щоб належним чином вшанувати пам'ять земляків, які загинули в роки Другої світової війни.

Завершується основна частина рецензованої праці розділом, що має назву "Трудівники війни і мирної праці" (с. 122-165). Тут вміщено 22 біографічні нариси. Назвемо героїв окремих з них. Це Герой Радянського Союзу С.М.Вайда, перший заступник міністра національної оборони ЧСРР, генерал-полковник В.В.Вашо, майбутні науковці – І.В.Волощук, М.М.Лелекач, С.Ю.Прунція, письменники – Ю.Ю.Боролиць, І.Д.Драгуський, Ф.Павлюк, організатори господарського життя в краї – В.І.Алексій, І.Г.Гужвай, М.Д.Пацкан, партійні й радянські керівники – П.Капітан, Г.М.Коструб, М.М.Товт, працівники народної освіти – Г.І.Герич, П.І.Гомичко та ін. Відзначимо, що опубліковані нариси написані змістовно, автор використав значний фактичний матеріал і зумів передати непересіченість кожного героя.

Передмову до монографії написав голова Закарпатської обласної організації Товариства добровольців Закарпаття – учасник війни, кандидат економічних наук Й.Бажан. Вона порівняно невелика за обсягом (с.3-9), але містить цікаві архівні дані про кількість закарпатців в різних таборах і творах СРСР в перші роки Другої світової війни; напрямки діяльності очолюваного автором товариства і коротеньку (с. 8-9) загальну характеристику рецензованої монографії.

Відзначаючи, загалом, високий науковий рівень монографії О.Д.Довганюка "Закарпатські добровольці: Нариси з історії та бойового шляху", вважаємо за потрібне висловити ряд побажань. Нам видається, що структура дослідження не є найоптимальнішою. Вважаємо, що робота тільки виграла б, якби автор підрозділи про кількість втікачів в СРСР та добровольців Червоної армії поставив під другими номерами відповідно в першому і другому розділах. Є такі джерельні розбіжності в цифрах, що характеризують добровольців Червоної армії – 15299 чол. і 13078 чол. (с. 78,111). Їх треба було глибше пояснити. Думається, що згадані розбіжності викликані технічними причинами. Можуть бути питання до автора й стосовно критеріїв обрання героїв біографічних нарисів. Переконані, що з часом вчений значно розширить

розділ "Трудівники війни і мирної праці", а також об'єкт дослідження і розповість також про участь закарпатців в угорській та німецькій арміях, бо на вивчення цієї проблеми остаточно крапки не поставлено.

Однак, вищезазначені зауваження і побажання не применшують високої вартості оцінки рецензованого дослідження. Тому треба тільки втілювати вихід у світ монографії О.Д.Довганюка, в якій вперше глибоко і всебічно розкрито проблему історії та бойового шляху закарпатських добровольців Чехословацького армійського корпусу та Червоної армії. Згадане видання добре прислужиться не тільки вчителям історії, краєзнавцям, студентам, але й широкому загалу читачів і особливо ветеранам Другої світової війни. Тому хочеться вірити, що дане дослідження потрапить в кожен бібліотечний фонд Закарпаття і найбільшій книгозбірні України.

М.В.Олашин